

هنجارهای یک نظام مالی اخلاقی و شرایط نیل به نظام مالی ایده آل در حوزه بانکداری

غلامحسن تقی نتاج*
حمیدرضا نجف پور کردی
جمال بحری ثالث

چکیده

جستارهای اخلاقی به خصوص در صنعت خدمات مالی و در نظام بانکداری از اهمیت بالایی برخوردار است، زیرا عموماً تمامی افراد جامعه، مشتری این نوع خدمات مالی محسوب می‌شوند. نظام بانکداری متعارف به واسطه ماهیت ربوی آن، بدهی، رقابت، کمیابی و توزیع نابرابر ثروت را ترغیب می‌کند. در مقابل، یک نظام بانکی مبتنی بر اخلاق، رویکرد واقع بینانه‌تری را نسبت به ثروت واقعی و پول اتخاذ می‌کند، که به دنبال حمایت از ارزش‌های افرادی است که در تعامل با این نظام بانکی هستند. در حقیقت گستره مسئولیت‌های نهادهای مالی اخلاقی و دایره انتظارات عموم از این‌گونه نهادها بسیار گسترده‌تر از نظام‌های مالی عاری از اخلاق است.

این مقاله علاوه بر ارائه مجموعه اصول هنجاری حاکم بر یک نظام مالی اخلاقی و چند اصل مهم اخلاق اسلامی، به بررسی علل فراموش شدن اخلاق در همکنش‌های صنعت مالی، به ویژه بانک‌ها می‌پردازد. سرانجام نتیجه می‌گیریم که تطبیق عملکرد نهادهای مالی با هنجارهای اخلاقی جز با برآوردن چهار شرط زیر امکان‌پذیر نیست:

اول- درک و پذیرش مسئولیت‌های نهادهای مالی در تعامل با جریان‌های پولی

دوم- ایجاد نظام‌ها و قوانین داخلی به‌منظور تطابق فعالیت‌ها با موازین اخلاقی

سوم- توسعه مفهوم بازده، به ارزش افزوده‌های اجتماعی ناشی از فعالیت‌ها

چهارم- حمایت‌های متقابل نهادهای ناظر برای جبران گذشت مالکان (سهام‌داران) از منافع مادی.

افزون بر آن پژوهش میدانی صورت گرفته در مورد بانک‌های فعال تحت قانون عملیات بانکی بدون ربا نشان می‌دهد، بدنه اجرایی نظام بانکی کشور معتقدند عملکرد مدیران بانکی، نگرش و رفتار کارکنان نظام بانکی کشور و تعامل بانک‌های کشور با کارکنان خود مبتنی بر اصول اخلاقی بوده و بانک‌ها دارای آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌هایی مربوط به استقرار نظام اخلاق کسب و کار هستند. همچنین آن‌ها بر این باورند که بانک‌ها به مسئولیت‌های اجتماعی خود در برابر جریان‌های پولی نیز متعهد هستند. لیکن بدنه اجرایی نظام بانکی کشور موافقت چندانی در خصوص حاکمیت نظام کامل اخلاقی بر نظام بانکداری بدون ربا ندارند.

کلمات کلیدی: دین، مالی اسلامی، هنجارهای اخلاقی، ارزش افزوده اجتماعی.

طبقه‌بندی JEL : A13

مقدمه

نظام‌هایی که در یک جامعه ایجاد می‌شود، باید با ارزش‌ها و اخلاق حاکم بر آن جامعه منطبق باشد، به طوری که بتوان توسعه و بهبود این نظام‌ها را با اصول اخلاقی و هنجاری ارزیابی کرد. بدون اخلاق هیچ کسب و کار و هیچ فردی قادر به انجام کار ویژه خود نیست. نبود یک چارچوب اخلاقی برای مدیریت اقدامات به عدم توسعه استانداردهای رفتاری یک جامعه مدنی و در نتیجه هرج و مرج و بی‌نظمی می‌انجامد (استوارت، ۱۹۹۶).^۱

جستارهای اخلاقی در صنعت خدمات مالی بر هر فردی اثرگذار است. زیرا اگر چه ممکن است فرد در این صنعت فعالیت نداشته باشد، لیکن مشتری خدمات ارائه شده در این صنعت است. درک عموم مردم این است که بخش خدمات مالی نسبت به سایر حوزه‌های کسب و کار، غیراخلاقی‌تر است. منشأ این درک درست یا نادرست دلایل متعددی دارد. نخستین دلیل این است که گستره این صنعت بسیار گسترده‌تر از سایر بخش‌های اقتصادی است. این صنعت عظیم شامل بانک‌های تجاری، شرکت‌های بیمه، صندوق‌های مشترک سرمایه‌گذاری، صندوق‌های بازنشستگی و ده‌ها نهاد فعال دیگر در صنعت مالی می‌شود. همین گستردگی باعث بروز مصادیق روگرداندن از اصول اخلاقی متعددی می‌شود.

به‌علاوه وجود قوانین و قواعد متعدد و کنترل و نظارت دقیق، مستمر و بیش از حد بر این صنعت باعث شده است درصد بالایی از میلیون‌ها معامله‌ای که در این صنعت رخ می‌دهد به‌عنوان معاملات نادرست (چه از نظر فنی، چه از نظر اخلاقی) شناسایی و گزارش شود. درحالی‌که دیگر صنایع و بخش‌های اقتصادی تحت نظارت چنین فرآیند مداوم و چارچوب قانونی دقیقی نیستند. بنابراین انکار وجود رفتارهای غیراخلاقی در صنعت مالی، به‌خصوص بانکداری از نظر ماهیت این صنعت بیهوده است. لیکن نظام‌های مختلف مالی که بر جهان‌بینی‌های مختلف استوارند در توجه به این مسئله و تمرکز و رفع آن با یکدیگر متفاوتند. نظام بانکداری متعارف به‌واسطه ماهیت ربوی آن، بدهی، رقابت، کمیابی و توزیع نابرابر ثروت را ترغیب می‌کند. به‌علاوه وجود انگیزه‌های صرفاً سودجویانه باعث انحراف ارزش‌ها از توسعه ثروت واقعی به ایجاد ثروت‌های خیالی (به ویژه ابزارهای مالی مشتقه) و فراموشی زمینه‌های توسعه انسانی و اقتصاد پایدار همچون کاهش فقر و نابرابری، سرمایه‌گذاری در انرژی‌های تجدیدپذیر و آثار فعالیت‌های بشری در تغییرات آب و هوایی شده است.

^۱ Stewart

در مقابل، یک نظام بانکی مبتنی بر اخلاق، رویکرد واقع بینانه تری را نسبت به ثروت واقعی و پول اتخاذ می‌کند، که به دنبال حمایت از ارزش‌های افرادی است که با این نظام بانکی تعامل دارند. در حقیقت گستره مسئولیت‌های نهادهای مالی اخلاقی و دایره انتظارات عموم از این گونه نهادها بسیار گسترده‌تر از نظام‌های مالی عاری از اخلاق است. آموزه‌های اخلاقی که اسلام در زمینه‌های اقتصادی بیان کرده نیز می‌تواند زمینه‌ساز نظام اقتصادی ویژه خود باشد. آموزه‌های اخلاقی اسلام بسیار فراوانند و همه عرصه‌های اقتصاد را در بر می‌گیرند. با اندکی دقت برای ما آشکار می‌شود که قسمت عمده این آموزه‌ها منحصر به فرد هستند و با نظام ارزشی نظام‌های اقتصادی مطرح به ویژه نظام سرمایه داری تفاوت اساسی دارند (معصومی نیا، ۱۳۸۶). مسلمانان، اسلام را نه صرفاً یک دین فردی که آن را به عنوان روش زندگی می‌شناسند. بنابراین نمی‌توان اخلاق کسب و کار را از اخلاق در دیگر ابعاد زندگی روزمره مسلمانان جدا کرد (حسن الزمان، ۲۰۰۳)، به طوری که اقتصاددانان مسلمان اخلاق را در فلسفه اسلامی مقدم و غالب بر اقتصاد می‌دانند نه برعکس (نقوی، ۱۹۸۱). بنابراین عموماً برای اقتصاد اسلامی علاوه بر ویژگی‌های ربانی بودن، انسانی بودن و متعادل بودن، ویژگی اخلاقی بودن را نیز قائلند.

۱- پیشینه پژوهش

اخلاق همیشه بخشی از کسب و کار بوده است، لیکن موضوع اخلاق کسب و کار نسبتاً موضوع جدیدی است که سابقه آن به دهه ۶۰ میلادی بر می‌گردد. در این سال‌ها به واسطه نبود آگاهی اجتماعی و طرح انتقاداتی که در مورد زبان‌های که برخی کسب و کارها به روش‌های مختلف بر اجتماع وارد می‌کردند، جستارهای اجتماعی در کانون توجه قرار گرفت (دی جرج، ۱۹۹۵).^۱ دهه ۸۰ میلادی شاهد تأسیس رشته دانشگاهی به نام اخلاق کسب و کار و تالیف کتاب‌های متعدد و مجلات و ایجاد نهادها و دوره‌های آموزشی دانشگاهی بود. (دی جرج، ۱۹۸۷؛ جونز، پارکر و تن باس، ۲۰۰۵).^۲ در این سال‌ها به دلیل آگاهی عمومی از رسوایی‌ها، در جهان کسب و کار که ناشی از توجه اندک به مباحث اخلاقی و کافی نبودن قوانین و مقررات در کنترل و نظارت کسب و کارها بود، نیاز بیشتری برای تمرکز بر مباحث اخلاق کسب و کار احساس شد (کریسیدس و کالر، ۱۹۹۳).^۳

^۱ De George

^۲ Jones, Parker, Ten bos

^۳ Chryssides & Kaler

- در حال حاضر نیز بروز بحران مالی جهانی که از آمریکا شروع شد بار دیگر اخلاق کسب و کار را در کانون توجهات قرار داده است، به نحوی که برخی معتقدند چنانچه اخلاق نقش مهم‌تری را در بخش خدمات مالی ایفا می‌کرد، اقتصاد جهانی می‌توانست از این بحران در امان باشد (فیر ۲۰۰۹)^۱.
- مطالعات داخلی انجام شده اگرچه طیف وسیعی از موضوعات را در بر می‌گیرد، لیکن به‌طور خاص بر صنعت بانکداری تأکید نداشته‌اند. پژوهش‌های انجام گرفته در حوزه‌های مرتبط عبارت‌اند از:
- تقی‌زاده و سلطانی (۱۳۸۹) در مقاله‌ای تحت عنوان "تأثیر اخلاق کسب و کار بر مسئولیت‌های اجتماعی بنگاه" با بررسی نقش اخلاق در صنعت خودروسازی استان آذربایجان شرقی نتیجه گرفت اخلاق کسب و کار بر رفتار اجتماعی بنگاه تأثیر دارد.
  - دادگر (۱۳۸۵) در مقاله‌ای تحت عنوان "اخلاق بازرگانی و کسب و کار از منظر اقتصاد و اقتصاد اسلامی" به ابعاد اساسی اخلاق بازرگانی و کسب و کار در پارادایم (نگاه ذهنی) اقتصاد اسلامی می‌پردازد.
  - معصومی نیا (۱۳۸۶) نیز در مقاله‌ای تحت عنوان "اقتصاد اخلاقی، مبانی بینشی، آموزه‌ها و آثار" ضمن بیان سیر اجمالی رابطه اخلاق و اقتصاد در غرب، عمده‌ترین مبانی بینشی اخلاق اقتصادی اسلام را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده است که آموزه‌های اسلامی افزون بر ارتقای معنوی انسان با کم‌ترین هزینه و به مطلوب‌ترین وجه بین‌انگیزه‌های شخصی و منافع عمومی هماهنگی پدید می‌آورد.
  - اعتمادی و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله‌ای تحت عنوان "بررسی تأثیر ارزش‌های اخلاق شرکتی بر درک مدیریت سود" با تحقیقی میدانی دریافتند که حسابداران در شرکت‌های با ارزش‌های اخلاقی بالا (پایین) فعالیت‌های مدیریت سود را به‌عنوان فعالیت‌های غیراخلاقی‌تر (اخلاقی‌تر) درک می‌کنند. بنابراین ارزش‌های اخلاق شرکتی معیار مهمی از درک مدیریت سود است.
  - امینی فسخودی (۱۳۸۷) نیز در پژوهشی، الگویی از پویایی اخلاق تجاری در گذر فرهنگ و زمان ارائه کرده است.
  - مهدوی و علی پور (۱۳۸۹) نیز در پژوهشی تحت عنوان "رویکردهای تصمیم‌گیری اخلاقی مدیران مالی شرکت‌ها" به دنبال شناسایی رویکردهای تصمیم‌گیری اخلاقی مدیران مالی شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران بوده‌اند. نویسندگان در ادامه، عوامل مختلف تأثیرگذار بر تصمیم‌گیری اخلاقی مدیران را برشمرده‌اند.

¹ Fair

- نجارزاده و همکاران (۱۳۸۷) با تدوین مقاله‌ای با عنوان "شکل‌گیری نظام‌های اقتصادی بر مبنای اخلاق اسلامی و اخلاق سرمایه‌داری" ضمن تعریفی از اخلاق اسلامی و اخلاق سرمایه‌داری و با این پیش فرض که هر یک از آن‌ها منجر به نظام اقتصادی متفاوتی خواهد شد، روند شکل‌گیری اخلاق اسلامی و سرمایه‌داری و تحلیل و نحوه شکل‌گیری نظام‌ها براساس اخلاق را مورد بررسی قرار داده‌اند.

- خاندوزی (۱۳۸۵) نیز در مقاله‌ای با هدف بهره‌برداری از تجربه تاریخی ظهور و نهادینه شدن اخلاق سرمایه‌داری و دیگر تجربه‌ها در موضوع اخلاق ادیان و اخلاق اقتصادی، مراحل تحقق الگوی توسعه اقتصادی براساس آموزه‌های اسلامی را مورد بررسی قرار داده است.

۲- تعریف اخلاق

اخلاق از نظر لغت به معنای عادت، خصلت و خوی است و در اصطلاح به این امر می‌پردازد که چگونه باید زندگی کرد، چه کاری درست و چه کاری نادرست است. به عبارت دیگر با عمل ارتباط دارد. بنابراین، اصطلاح اخلاق هم به تحلیل مرتبط است و هم با رفتار سروکار دارد. پس هم جنبه هنجاری و دستوری دارد و هم جنبه اثباتی (دادگر، ۱۳۸۶).

اخلاق^۱، بحث از این پدیده می‌کند که در رفتار انسانی چه چیزی صحیح و چه چیزی غلط است. در همان حال علم اخلاق به عنوان مجموعه نظریه‌هایی تعریف می‌شود که به نظام‌مند کردن قضاوت‌های اخلاقی می‌پردازد و از اصول اخلاقی دفاع می‌کند. اخلاق زمانی که به کار گرفته می‌شود چارچوبی ترسیم می‌کند که در قالب آن مردم فکر می‌کنند چگونه باید باشند. برای ارائه تعریف مناسبی از اخلاق بازار و کسب و کار، باید نخست اشاره شود که این اصطلاح دنبال پاسخ به چه پرسشی است. اخلاق کسب و کار دنبال پاسخ به این پرسش کلی است که آیا عملیات بازار و کسب و کار (علاوه بر رعایت ملاحظات قانونی) از نظر اخلاقی نیز مورد قبول هست یا خیر؟ خوب تلقی می‌شوند یا بد؟ (دی جرج، ۱۹۸۷)

اخلاق کسب و کار در تفسیر و ارائه دو بعد اساسی دارد:

۱- اخلاق جمعی ۲- اخلاق فردی.

اخلاق جمعی به معنی کاربرد اصول اخلاقی در تصمیمات مدیریتی یک سازمان یا گروه است که هم روابط اخلاقی درون سازمان و هم موضوعات خارجی را مورد بحث قرار می‌دهد. در

¹ Ethics

مقابل پیروی افراد از معیارهای اخلاقی متعارف کسب و کار، اخلاق فردی نامیده می‌شود. نقصان در اخلاق به معنای مقدم داشتن نفع شخصی بر نفع جمعی و معیارهای قانونی و متعارف کسب و کار است که می‌تواند بر فضای کسب و کار خسارت وارد کند. موضوع اخلاق کسب و کار (یا اخلاق جمعی)، بررسی ماهیت اجتماعی فرهنگ رفتار و بازخورد آثار آن بر فضای کسب و کار است. بنابراین می‌توان اخلاق کسب و کار را به‌عنوان دسته‌ای از اقدامات اخلاقی که در تمامی انواع کسب و کار، فرد (به‌عنوان جزیی از اجتماع) به آن‌ها پایبند بوده و به روابط کسب و کار زیان نمی‌رساند، تعریف کرد. پس اخلاق فردی عنصری اساسی در دستیابی به اخلاق جمعی است.

۳- اخلاق در صنعت مالی

اخلاق در بخش خدمات مالی از آنجا که هدف فعالیت‌های اقتصادی، به ویژه خدمات مالی خلق ارزش برای مصرف کننده است، اهمیت ویژه‌ای یافته است (دوسکا و کلارک، ۲۰۰۲).^۱ حوزه خدمات مالی حوزه‌ای نیست که در آن بین نگرش‌های اخلاقی شخصی و نگرش جمعی حاکم بر محیط کسب و کار، دوگانگی وجود داشته باشد (دوسکا و کلارک، ۲۰۰۲). اگرچه یک نظام مالی باید توجه ویژه‌ای به موضوع کارایی داشته باشد، لیکن علاوه بر آن باید اخلاقی باشد و به‌خصوص اصل عدالت و انصاف را در برابر تمام افرادی که در نظام مشارکت می‌کنند، رعایت کند. این بحث در یک نظام بانکی اساساً در چارچوب حقوق پس‌اندازکنندگان و تسهیلات‌گیرندگان مصداق پیدا می‌کند. در تحقیقی که توسط شفرین و استیت‌من (۱۹۹۲)^۲ انجام شده، هفت سطح از عدالت و انصاف در ارتباط با یک نظام مالی اخلاقی ارائه شده‌اند: عدم اجبار^۳، عدم کلاهبرداری^۴، حق

^۱ Duska&Clarke

^۲ Shefrin&Statman

^۳ براساس این اصل، یک معامله زمانی عادلانه است که با خواست و اراده طرفین قرارداد انجام گیرد. بعد دیگر این اصل آن است که فرد از ورود به یک معامله منع نشود. همچنین این اصل بر حق مردم در مورد جست‌وجوی اطلاعات و عدم اجبار آنان به افشای آن اطلاعات نیز اشاره دارد.

^۴ براساس این اصل تمام سرمایه‌گذاران این حق را دارند به اطلاعاتی که داوطلبانه و به‌عنوان اطلاعاتی صحیح اعلام شده، دسترسی داشته باشند. بی‌گمان این امر به‌معنای اجبار آن‌ها به افشای اطلاعات نیست. لیکن اما افشای عمدی اطلاعات نادرست، می‌تواند موجب اقامه دعوا علیه افشاکننده آن باشد.

دسترسی به اطلاعات برابر^۱، حق قدرت عمل برابر^۲، عدم نفوذ معامله غیرمنطقی ناشی از تحریکات روانی شدید^۳، حق تجارت در قیمت‌های کارا^۴ و حق قدرت چانه‌زنی برابر^۵.
براساس تفاسیر هر یک از سطوح مذکور، واضح است که شش اصل آخر به نوعی اصل اول، یعنی عدم اجبار را نقض کرده‌اند.

۴- اصول و هنجارهای اخلاقی یک نظام مالی اسلامی

مالی اسلامی به‌عنوان بخشی از مالیه جهانی است که به‌سرعت در حال رشد است. دارایی‌های جهانی این صنعت بالغ بر هفتصد میلیارد دلار است که در خلال دهه گذشته با نرخ سالانه ده درصد رشد کرده است (استاندارد اند پورز، ۲۰۰۹).^۶ از منظر اخلاق نهادهای مالی اسلامی به واسطه انطباقشان بر شریعت، عموماً اخلاقی قلمداد می‌شوند. این نهادها به‌دنبال ارتقای عدالت و رفاه در جامعه هستند (حنیفه و هدیب، ۲۰۰۷). تفاوت نظام مالی اسلامی با نظام مالی متعارف این است که نظام مالی اسلامی برخلاف نظام مالی متعارف به دنبال دستیابی به "اهداف اجتماعی" مشخص است (وناردوس، ۲۰۰۵).^۷

کارشناسان اسلامی در مورد مطالب مربوط به اخلاق در نظام مالی اسلامی در قرآن و سنت تحقیقاتی کامل انجام داده‌اند و اصولی اساسی را بنیان نهاده‌اند که حقوق و تکالیف شرکت‌کنندگان در یک نظام مالی را کنترل می‌کند. در زیر چند اصل مهم اخلاق اسلامی را که در یک نظام مالی نیز پذیرفته شده است، به اختصار بیان می‌کنیم (عبیدالله، ۲۰۰۵).

^۱ این حق، طرفین معامله را مستحق دسترسی مساوی به مجموعه اطلاعات ویژه‌ای می‌داند. هر فرد یا گروهی که به مجموعه اطلاعاتی ارزشمند دسترسی دارد، مجبور است آن را برای دیگران افشا کند. البته واضح است که قواعد افشای اجباری اطلاعات، با اصل عدم اجبار تعارض دارد.

^۲ این مورد، به تمام سرمایه‌گذاران این حق را می‌دهد که نه تنها به مجموعه‌ای مشترک از اطلاعات، دسترسی مساوی داشته باشند، بلکه به "حداقل کارایی" در توانایی تحلیل اطلاعات و محافظت در برابر "اشتباهات شناختی" نیز دست یابند. احقاق این حق می‌تواند یا منجر به افشای اجباری اطلاعات "تحلیل‌شده" شده و یا موجب ممنوعیت معاملات افرادی شود که در تحلیل اطلاعات ناتوانند.

^۳ این اصل، تمام سرمایه‌گذاران را مستحق می‌داند که در مقابل تصمیم‌گیری و کنترل ناقص خود مصون بمانند. بر این اساس، یک سرمایه‌گذار از انجام اشتباهاتی که برای منافع خودش زیانمند می‌باشد منع شده است.

^۴ براین اساس باید اجازه داده شود تا قیمت در هر اندازه‌ای که لازم است تا تساوی عرضه و تقاضا توسط سرمایه‌گذاران به‌وجود آید، تعدیل شود؛ حتی اگر این فرایند موجب نوسان بیش از حد (در بازار و قیمت) شود.

^۵ این اصل به سرمایه‌گذاران این حق را می‌دهد تا در مذاکراتی که منجر به معامله می‌شود، قدرت مساوی داشته باشند. زمانی قدرت چانه‌زنی نابرابر به‌وجود می‌آید که یکی از طرفین معامله در پردازش و تحلیل اطلاعات به صورت ناکارآمد عمل کند.

^۶ Standard&Poors

^۷ Venardos

اول- آزادی در انعقاد قرارداد: اسلام انجام معامله را آزاد می‌داند. البته مفهوم این اصل اساسی این نیست که آزادی بی قید و شرط، در انعقاد قراردادها وجود دارد. اگر در اسلام بین آزادی در انعقاد قرارداد و دیگر اصول و هنجارهایی که بر نهی خاص دلالت دارد، تضادی پیش آید؛ اصل آزادی در انعقاد قرارداد قربانی می‌شود.

دوم- نبود ربا: همه اشکال قراردادها و معاملات باید عاری از ربا باشند. پاداش، بازده یا سود همیشه باید با یک تعهد یا ریسک همراه باشد.

سوم- نبود غرر (نااطمینانی مفرط) و قمار (درآمد باد آورده): همه اشکال قراردادها و معاملات باید عاری از غرر (یا نااطمینانی) مفرط باشند. با توجه به این، انعقاد قراردادهایی که در آنها نااطمینانی مفرط وجود دارد جایز نیست. انعقاد قرارداد درحالتی که نااطمینانی (یا غرر) فراوانی وجود داشته باشد درست شبیه قمار است. شاید بتوان یک عامل مشترک در این دو مورد یافت و آن نبود اطلاعات باارزش و مناسب است.

چهارم- نبود کنترل قیمت و دستکاری و دخالت (در بازار): اسلام هرگونه تلاشی برای تاثیر بر قیمت‌ها از طریق ایجاد کمبود عرضه ساختگی (احتکار) را محکوم کرده و از آن جلوگیری می‌کند. همچنین هرگونه تلاش برای تعیین قیمت‌ها از طریق ایجاد تقاضای مصنوعی را نیز غیراخلاقی می‌داند. چنین عملی برای تعیین قیمت، بدون تمایل به خرید و تحویل کالا را "نجش" گویند.

پنجم- حق معامله در قیمت‌های عادلانه: قیمت‌هایی که نتیجه بازی آزادانه نیروهای عرضه و تقاضا بوده و بدون هیچ‌گونه دستکاری و دخالتی در بازار به دست می‌آید، قیمت‌هایی عادلانه هستند. لیکن در برخی موارد قیمت‌گذاری مبتنی بر رویکرد ارزش‌گذاری است. در این‌گونه موارد تفاوت بین قیمتی که مبادله در آن صورت می‌گیرد و قیمت عادلانه (یعنی قیمتی که کارشناسان ارزش‌گذاری مشخص می‌کنند) "غبن" نامیده می‌شود. وجود غبن، معامله را غیراخلاقی می‌کند.

ششم- حق دسترسی به اطلاعات دقیق، کافی و مساوی: از نظر اسلام نقش اطلاعات در بازار بسیار حایز اهمیت است. انتشار اطلاعات نادرست ممنوع است. کتمان اطلاعات حیاتی و مهم (غش) نیز هنجارها و اصول اخلاق اسلامی را نقض می‌کند. بنابراین ایجاد یک بازار شفاف بسیار حایز اهمیت بوده و تمامی مبادلات باید از طریق این بازار بعد از اینکه همه

اطلاعات مفید در نظر گرفته شد، صورت گیرد. این حق، سرمایه‌گذارانی که در جست‌وجوی اطلاعات هستند را با تدلیس مواجه نکرده و آن‌ها را از اطلاعات مساوی برخوردار می‌کند.

هفتم- نبود زیان: این اصل مربوط به موردی است که به واسطه انعقاد یک قرارداد، گروه سومی متحمل ضرر شود. اگر قرارداد بین دو گروه که با رضایت دوجانبه آن‌ها صورت پذیرفته است موجب زیان و خسارت به منافع گروه سومی شود، این گروه سوم از اختیارات حقوقی برخوردار می‌شود. یک مورد از این حالت مربوط به حق شُفعه در مالکیت مشترک است.

هشتم- همکاری دو جانبه و مسئولیت مشترک: این اصل در اخلاق اسلامی یک اصل کلیدی محسوب می‌شود که علاوه بر آیات قرآن، در احادیث زیادی از پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین نیز به این اصل مهم اشاره شده است.

اصول و هنجارهای اخلاق اسلامی که در بالا گفته شد، جامع و کامل نیستند. این اصول با هنجارها و قواعد اخلاق مالی متعارف، متفاوت هستند (به‌خصوص در تحریم ربا و قمار). در برخی اصول که مسایل مربوط به اطلاعات، دغدغه اصلی است، مشترکات بسیاری بین اخلاق مالی اسلامی و اخلاق مالی متعارف وجود دارد. البته این حقوق در چارچوب اسلامی با صراحت و قوت بیشتری مورد تأکید قرار گرفته شده است؛ به‌نحوی که برای فردی که از نظر دسترسی نداشتن به اطلاعات صحیح و دقیق زیان دیده است، حقوق و اختیاراتی را فراهم می‌کند تا بتواند شرایط خود را، به وضعیتی مطلوب تغییر دهد.

ریستیک و اتیکا(۲۰۰۴)^۱ وجود اصول ۶ گانه زیر را ضامن اخلاقی بودن هر کسب و کاری، به ویژه صنعت بانکداری در نظام مالی متعارف معرفی می‌کند:

اول- اصل اعتماد متقابل: اعتماد متقابل جزء پیوسته هر نوع معامله‌ای است، گاهی اوقات معاملات مهم و با ارزش تنها از طریق تلفن و بدون هیچ گونه تبادل سندی انجام می‌شود. در این‌گونه موارد ارتباط بین مشارکت کنندگان در معامله فقط بر اصل اعتماد متقابل استوار است.

دوم- اصل منافع متقابل: بدین معنی است که هیچ یک از طرفین در روابط کسب و کار نباید احساس غبن کنند.

سوم- اصل خوش نیتی: بدین معناست که هیچ قصدی در طرفین مبنی بر عدول از اخلاق مثل فریب، تقلب، دزدی و... در مقابل با دیگری وجود نداشته باشد.

^۱ Ristic & Etika

چهارم- اصل مصالحه و اغماض در کسب و کار: به معنی رفع مشکلات احتمالی ناشی از

درصد خطای پذیرفته شده در محاسبات و هماهنگ سازی منافع در موارد دعوایی است.

پنجم- اصل بهبود: به معنی آمادگی طرفین برای پذیرش و رفع خطاها و اشتباهاتی که در

نتیجه اقدامات آنان حاصل شده است.

ششم- اصل انحصارزدایی از موقعیت افراد: به معنی توان انحصاری یک فرد در مقابل با

دیگری است، به نحوی که امکان تعامل غیراخلاقی با طرف مقابل را فراهم آورد. در واقع وجود

انحصار زمینه ساز بروز رفتارهای غیراخلاقی است.

زمانی این اصول در صنعت بانکداری نقض می شود که شرکتها با تلاش برای یافتن

منافذی که اجازه تصویب وام های بیشتری را بدهد، ریسک بالایی را بر بانکها تحمیل کنند. از

آنجایی که پیروی جدی از قوانین و مقررات موجود در صنعت بانکداری امکان اعطای عادلانه

وام به تمام مشتریان واجد شرایط را فراهم نمی کند، بسیاری از شرکتها به منظور دستیابی بر

وجوه در بازار وام و تسهیلات و کاستن از هزینه وام خود، درآمد و هزینه خود را غیرواقعی (به

ترتیب بالاتر و پایین تر از واقع) جلوه می دهند. اگر چه عدول از اصول پذیرفته شده حسابداری

جرم است، لیکن ارائه صورت های مالی دستکاری شده کماکان در بین مشتریان حقوقی بانکها

وجود دارد. بی گمان خود مدیران بانکها نیز ممکن است با هدف پوشش نهادن بر ضعف های

مدیریتی خود به این کار دست بزنند. وجود چنین نظام های "حسابداری سفارشی"، کارایی

صنعت مالی را به طور جدی پایین می آورد.

شکست در الزام دست اندرکاران به رعایت اصول اخلاقی به افزایش هزینه ها و کاهش

ظرفیت رقابتی هر نوع کسب و کاری از جمله بانکها در نظام بانکداری می انجامد. زیرا

روگردانی از اخلاق، عنصر "شهرت" را خدشه دار می کند. هر نوع غفلت از اصول اخلاقی به

عقیده مشتریان نوعی سوء استفاده قلمداد می شود. وجود رسوایی های اخیر حاکی از نیازمندی

نظام بانکی به تجدیدنظر و اصلاح در قوانین موجود است. فساد گسترده و بروز رفتارهای

غیراخلاقی اساساً بیانگر "شکنندگی نهادی"^۱ است، که به خصوص در کشورهای در حال توسعه

مشاهده می شود. (OSCE، ۲۰۰۵) از این رو لزوم تدوین نظام نامه ای اخلاقی برای صنعت

بانکداری ضروری است. این نظام نامه باید تمامی شقوق بروز رفتارهای غیراخلاقی خاص صنعت

را در برگیرد. اگرچه صندوق بین المللی پول، بانک جهانی و دیگر نهادهای بین المللی موجود در

¹ Institutional Fragility

حوزه پولی و مالی استانداردهایی را در مورد سیاست اقتصادی تبیین کرده‌اند، مثال‌هایی از کاربرد این استانداردها، خاص صنعت بانکداری نیز ارائه شده است.

هر چند اصول اخلاقی روشن و والایی در ادبیات غنی اسلامی (چه اصول کلی اخلاق کسب و کار و چه اصول خاص ناظر بر معاملات که نظام بانکی ما بر پایه آن شکل گرفته است) وجود دارد، لیکن خلاء اساسی تدوین استانداردهای اخلاقی منطبق با هنجارهای یک نظام تأمین مالی اسلامی کماکان وجود دارد.

با وجود چنین اصولی در هر دو نوع نظام مالی، حداقل پنج دلیل برای توجیه وجود رفتارهای غیراخلاقی در هر کسب و کاری وجود دارد:

اول- تغییر پی جویی منافع شخصی به حرص و خودپرستی

حرص، طمع و خودپرستی در فعالیتهای اقتصادی را می‌توان به‌عنوان نفع شخصی کنترل نشده‌ای تعریف کرد که به قیمت تحمیل هزینه بر دیگران، منافی را برای افراد ایجاد می‌کند. وجود چنین ویژگی در رفتارهای صنعت مالی به ترویج پدیده تکاثر خواهد انجامید. اگر بنگاه‌ها با هدف تکاثر ثروت به انباشت ثروت بپردازند و تکاثر ثروت هدف غایی آن‌ها باشد، هیچ محدودیتی برای این هدف قابل تصور نیست. در چنین شرایطی تمرکز کارگزاران اقتصادی از نگرش بلند مدت، به دید کوتاه مدت نسبت به مسائل تنزل خواهد یافت که تأکید بسیاری بر حداکثرسازی سود دارد.

دوم- توسعه نیافتگی بعد اخلاقی برخی افراد

عدم توسعه اخلاق در جامعه عموماً از سه ناحیه تأثیر می‌پذیرد: الف) شکست در فرآیند آموزش ب) شکست در دستیابی به نگرش فراتر از چشم‌انداز شخصی ج) نبود چارچوب نظارتی مناسب.

آموزه‌های اقتصادی در مدارس بیشتر به تشریح هدف مبنایی یک کسب و کار، یعنی کسب پول، حداکثرسازی سود (یا تعبیر استعاری آن "حداکثرسازی منافع سهامداران") یا چیزهایی مشابه با این خلاصه می‌شود. در نظام مالی متعارف این هدف کمتر به چالش کشیده شده است. چنانچه این هدف مبنایی ناقص به چالش کشیده نشود، هیچ‌گاه نمی‌توان از اصلاح اخلاق حاکم بر کسب و کارها صحبت به میان آورد؛ زیرا هدف مبنایی هر چیز، دلیل وجود آن را نیز ارائه می‌کند. بنابراین می‌توان پرسش نهایی از اخلاق حاکم بر همه مجموعه‌ها را این‌گونه مطرح کرد: هدف مجموعه چیست؟

سوم- معادل قرارداد "رفتارهای اخلاقی" با "رفتارهای قانونی"

صرف نظر از اینکه یک رفتار قانونی باشد یا خیر می‌تواند مبتنی بر اخلاق باشد یا نباشد. عقلانیت وجود قوانین در هر حوزه‌ای این است که با دستکاری در نظام تشویق و تنبیه از فروپاشی و از هم گسیختگی توافقات اخلاقی بین افراد جلوگیری کند. لیکن هنوز اغلب افراد صرفاً پیروی از نص قانون بدون در نظر گرفتن روح قانون (حفظ توافقات اخلاقی بین افراد) را کافی می‌دانند.

چهارم- تعارض رفتار اخلاقی با تقاضای کارفرما

وجود نظام‌های ناقص تشویق در صنعت مالی باعث بروز رفتارهای غیراخلاقی می‌شود. رتبه‌بندی عملکرد شعب و به تبع آن کارمندان براساس منابع جذب شده، وصول مطالبات، میانگین نرخ پرداخت تسهیلات و مواردی از این قبیل، تنها موجب ترغیب کارمندان به آن دسته فعالیت‌هایی می‌شود که براساس این معیارهای ناقص، بازده بالاتری برای آن‌ها داشته باشد.

پنجم- تعارض رفتار اخلاقی با تقاضای مشتریان

برخی اوقات فشار بر کارمندان برای ارتکاب فعالیت‌های غیراخلاقی، ناشی از تقاضای مشتریان است. تعداد افرادی که از حسابدار خود انتظار جبران هزینه‌های شخصی خود را دارند چقدر است؟ تعداد مشتریانی که از شرکت بیمه‌شان انتظار دستکاری در تقاضا و ادعای خسارتشان را دارند چقدر است؟ در این شرایط دو موضوع صداقت در برابر سازمان و وفاداری در برابر مشتری با هم تعارض می‌یابند.

۵- فراموشی اخلاق در صنعت بانکداری

در خلال سال‌های اخیر، فراموشی اخلاق در صنعت بانکداری عمدتاً به دلایل زیر به وقوع پیوسته است:

اول- اندازه بانک: یکی از عوامل ایجاد تغییر در نگرش بانک‌ها نسبت به اخلاق اندازه آن‌هاست. هرگاه بانکی فعالیت‌های خود را به ناحیه یا منطقه خاصی محدود کند، آگاهی و دانش دقیقی از کسب و کارهایی که به آن‌ها تسهیلات پرداخت می‌کند را دارد. افزون بر آن نگرانی پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری نسبت به عواقب اجتماعی تصمیماتش را نیز دارد. لیکن با رشد بانک‌ها و افزایش مشتریان، چنین روابط نزدیک و صمیمانه‌ای از بین می‌رود. به‌علاوه با بزرگ شدن بانک‌ها تمایل آن‌ها به مشارکت در پروژه‌های اجتماعی منطقه‌ای (مسئولیت‌پذیری) و تعامل اخلاقی با آحاد مشتریان کمتر خواهد شد. درحالی‌که اغلب نظریه‌های اخلاقی بر این مسئله توافق نظر دارند که در موارد تعارض، باید تعهدات در مقابل جامعه نسبت به سایر مسائل مقدم داشته شود. بانک‌ها می‌توانند با ایجاد نظام‌ها و قوانین داخلی فعالیت‌های خود را حتی در شرایط رشد بانک، با موازین اخلاقی تطبیق دهند.

دوم- تغییر ساختار مالکیت: اگر چه در ابتدا اغلب بانک‌ها مالکیتی دولتی داشتند، امروزه با فروش سهام بانک‌های بزرگ در بازارهای توسعه یافته مالی، مالکیتی خصوصی یافته‌اند. چنین ساختار مالکیتی باعث تفوق انگیزه حمایت از حقوق سهامداران در مقابل مسئولیت‌های اجتماعی می‌شود. توسعه مفهوم بازده به ارزش افزوده‌های اجتماعی ناشی از فعالیت‌های بانک‌ها، می‌تواند نگرش سهامداران بانک‌ها را نسبت به بازده تعدیل کند، به شرطی که حمایت‌های متقابل نهادهای ناظر در صنعت بانکداری از این‌گونه فعالیت‌های بانکی، منافع جایگزینی را نصیب سهامداران این دسته از بانک‌ها کند.

سوم- رشد رقابت در صنعت بانکداری: رشد بی‌رویه بانک‌ها و ایجاد فضای رقابتی موجب شده بانک‌ها برای باقی ماندن و کسب سهم بیشتری از بازار، به بهای نقض اصول اخلاقی و مسئولیت‌های اجتماعی خود در برابر جریان‌های پولی، به سمت اقداماتی صرفاً منفعت طلبانه روی آورند. تنها وجود رقابت در صنعت بانکداری است که کسب مجوز پرداخت تسهیلات شرکت‌های آلوده کننده جو و رد درخواست تسهیلات برخی مراکز آموزشی را به شرط برآوردن سود مورد انتظار بانک، توجیه می‌کند.

چهارم- رشد فرآیند فناوری و ورود آن به صنعت بانکداری: اگر چه ۳۰ سال پیش حتی مشتریان امکان برداشت سپرده‌های خود از نقاط مختلف دنیا را نداشتند. امروزه با پیشرفت فناوری تمامی این اقدامات امکان‌پذیر شده و زمینه روانی و تسهیل بیشتر نظام مالی را فراهم کرده است. البته این امکان باعث انتقال میلیاردها دلار از یک نقطه به نقطه‌ای دیگر در کسری از ثانیه می‌شود که رفتارهای سرمایه‌گذاری را به شدت متأثر از شایعات و بسیار متزلزل کرده است و زمینه بروز بحران‌هایی مانند بحران اخیر را فراهم کرده است. از بین رفتن هزینه‌های معاملاتی و تسهیل در نقل و انتقال پول باعث شده رفتار سرمایه‌گذاران هر چه بیشتر و بیشتر متأثر از انگیزه‌های سودجویانه باشد. به‌علاوه وجود فناوری پیشرفته در این صنعت زمینه افزایش کلاهبرداری‌های سایبری، فساد مالی و رسوخ به نظام بانکی را نیز فراهم کرده است. سرانجام به‌نظر می‌رسد تطبیق عملکرد نهادهای مالی با هنجارهای اخلاقی جز با برآوردن چهار شرط زیر امکان‌پذیر نیست:

- الف- درک و پذیرش مسئولیت‌های نهادهای مالی (به ویژه بانک‌ها) در تعامل با جریان‌های پولی
  - ب- ایجاد نظام‌ها و قوانین داخلی برای تطابق فعالیت‌ها با موازین اخلاقی
  - ج- توسعه مفهوم بازده به ارزش افزوده‌های اجتماعی ناشی از فعالیت‌ها
  - د- حمایت‌های متقابل نهادهای ناظر به منظور جبران گذشت سهامداران از منافع مادی
- در ادامه مطالعه‌ای تجربی در مورد درک بدنه اجرایی بانک‌های فعال در چارچوب قانون بانکداری بدون ربا از میزان انطباق فعالیت‌ها بر اخلاق آورده می‌شود.

۶- فرضیه‌های پژوهش

فرضیه‌های پژوهش عبارت‌اند از:

- اول- بدنه اجرایی نظام بانکی کشور با وجود اخلاق کلی حاکم بر نظام بانکی کشور موافق‌اند.
- دوم- بدنه اجرایی نظام بانکی کشور بر این باورند که نگرش و رفتار کارکنان نظام بانکی کشور مبتنی بر اخلاق است.
- سوم- بدنه اجرایی نظام بانکی کشور بر این باورند که تعامل بانک‌های کشور با کارکنان خود مبتنی بر اصول اخلاقی است.
- چهارم- بدنه اجرایی نظام بانکی کشور بر این باورند که بانک‌ها دارای آیین نامه‌ها و دستورالعمل‌هایی مربوط به استقرار نظام اخلاق کسب و کار هستند.
- پنجم- بدنه اجرایی نظام بانکی کشور عملکرد مدیران بانکی کشور را مبتنی بر اخلاق می‌دانند.

ششم- بدنه اجرایی نظام بانکی کشور بر این باورند که بانک‌ها به مسئولیت‌های اجتماعی خود نیز متعهد هستند.

۷- روش تحقیق و جامعه آماری

این پژوهش بر حسب هدف یا نتیجه، پژوهشی کاربردی است و روش پژوهش با توجه به موضوع پژوهش توصیفی - پیمایشی است. در این پژوهش از روش‌های مطالعه کتابخانه‌ای و نیز روش میدانی (پرسش‌نامه) استفاده شده است. به منظور بررسی اعتبار^۱ پرسش‌نامه از ضریب آلفای کرونباخ^۲ استفاده شده و بررسی روایی^۳ نیز با کمک تحلیل عاملی با چرخش واریماکس^۴ انجام گرفته است. برای مشخص کردن کافی بودن تعداد نمونه برای انجام این تحلیل، از شاخص KMO^۵ بهره گرفته‌ایم. پس از بررسی نرمال بودن توزیع متغیرهای آماری با استفاده از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف یک نمونه‌ای^۶، به منظور استنباط آماری در مورد میانگین جامعه با استفاده از میانگین نمونه، از آزمون t یک نمونه‌ای^۷ استفاده شده است. آزمون میانگین یک جامعه بر مبنای توزیع T یک آزمون پارامتری است که در آن به این موضوع پرداخته می‌شود که میانگین یک جامعه به چه میزان از یک مقدار ثابت بیش تر و یا کم تر است. محاسبات آماری با استفاده از بسته نرم افزاری SPSS انجام گرفته است.

جامعه آماری تمامی بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری فعال تحت قانون عملیات بانکی بدون ربا در ایران است. بر این اساس ۵ بانک و مؤسسه مالی و اعتباری انتخاب و پرسشنامه‌ای با مجموعه پرسش‌هایی در ۶ محور بین مدیران ارشد، میانی و رؤسای شعب توزیع شد. محور اول شامل چهار سؤال در حوزه اخلاق کلی حاکم بر نظام بانکی کشور است. محور دوم به نگرش و رفتار کارکنان نظام بانکی اختصاص دارد. محور سوم تعامل مدیران ارشد بانکی با بدنه اجرایی خود را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. محورهای چهارم، پنجم و ششم نیز به ترتیب به آیین‌نامه‌های مربوط به رعایت موازین اخلاقی، ویژگی‌های مدیریت و مسئولیت‌پذیری اجتماعی بانک‌های کشور می‌پردازد.

^۱ Reliability

^۲ Cronbach's alpha

^۳ Construct Validity

^۴ Principal Component Analysis-Varimax with Kaiser Normalization.

^۵ KMO: Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.

^۶ One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test

^۷ One-Sample T-Test

اغلب سؤالات پرسش‌نامه به صورت مثبت طرح شده است. برخی پرسش‌ها همچون سؤالات ۱۱، ۱۲ و ۱۴ در محور دوم به صورت منفی طرح شده است که چیدمان پاسخ‌های دریافتی به منظور هماهنگی شاخص میانگین با دیگر پرسش‌ها تغییر کرده است.

این پرسش‌نامه تاحدی بر گرفته از پرسش‌نامه طراحی شده توسط بورن و اسنید (۱۹۹۹)^۱ در پژوهشی تحت عنوان "شاخصه‌های محیطی اخلاق سازمانی" است که بعدها میلر (۲۰۰۸)^۲ این پرسش‌نامه را برای رساله دکتری خود در رشته مدیریت کسب و کار با عنوان "نگرش و درک اخلاقی مدیران شرکت‌ها در مالزی" مورد استفاده قرار داد. این پرسش‌نامه طوری طراحی شده است که پاسخ‌دهندگان میزان موافقت خود را از موضوع مطرح شده بر اساس طیف لیکرت ۵ بخشی ارایه می‌کنند.

۸- یافته‌های پژوهشی

جدول شماره ۱ پیوست، تحلیلی توصیفی از داده‌های مستخرج از ۱۰۶ پرسش‌نامه است. در مورد سؤال اول از محور اول تنها حدود ۲۲ درصد مصاحبه شوندگان قائلند عملیات بانکی در ایران منطبق با شریعت است. لیکن از آنجایی که نگارنده پژوهش به روشنی الزامات شریعت را در پرسش‌نامه تعیین نکرده است، تنها درک فردی مصاحبه شوندگان از الزامات شریعت مدنظر بوده است. اما میانگین نمره تخصیصی مصاحبه شوندگان به پرسش‌های محور اول نشان می‌دهد که پاسخ‌دهندگان چندان برداشت مثبتی از وضعیت انطباق عملکرد بانک‌ها بر شریعت، صداقت در برابر مشتریان، توجه بانک به پیامدهای اجتماعی تصمیماتش و همچنین اولویت دهی به اخلاق ندارند.

در مورد پرسش‌های محور دوم نیز با تغییر مقادیر نمرات، ابتدا پرسش‌هایی که مفاهیم منفی داشت (سؤالات ۱۱، ۱۲ و ۱۴) با سایر پرسش‌ها هماهنگ شد. مقادیر میانگین بالاتر از ۳ تلویحاً به معنی تعامل صادقانه، امانتداری کارکنان با مشتریان و پایبندی آن‌ها به ساعات کاری مقرر است.

تنها سه پرسش از سؤالات محور سوم میانگینی پایین‌تر از ۳ دارند. بدین معنی که بانک‌ها اصل برابری را در تعامل با کارکنانشان رعایت نکرده و همچنین پرداختی منصفانه در برابر خدمات کارکنان ندارند. همچنین ۷۱ درصد آن‌ها تسهیلات فراهم شده برای ادای وظایف شرعی فردی، توسط بانک‌ها را ناکافی می‌دانند. همچنین ۶۰ درصد پاسخ‌دهندگان قائلند بانک‌ها

¹ Bourne&Snead

² Miller

آموزش‌های تخصصی بانکداری را برای کارکنان خود ارائه می‌کنند. در حالی که تنها ۴۶ درصد آن‌ها قائلند بانک‌ها آموزش لازم در زمینه آموزه‌های شرعی مرتبط با صنعت بانکداری را فراهم می‌کنند.

در مورد محور چهارم نیز تمام پرسش‌ها میانگینی بالاتر از ۳ دارند. در این محور ۶۲ درصد از پاسخ‌دهندگان قائلند در نظام بانکی، قوانینی برای تشویق و ترغیب مشتریان به گزارش تخلف‌های بانکی وجود ندارد و حدود نیمی از آن‌ها قائلند گزارش دهندگان تخلف‌ها در نظام بانکی کشور، خود متضرر می‌شوند.

در مورد محور پنجم که به بررسی ویژگی مدیران بانک می‌پردازد نیز میانگین تمام پرسش‌ها بالاتر از ۳ است. همین وضعیت در مورد مجموعه پرسش‌های محور ششم نیز کم و بیش وجود دارد.

۹- بررسی اعتبار و روایی پرسش‌نامه

به منظور بررسی اعتبار (سازگاری درونی) پرسش‌نامه، از ضریب آلفای کرونباخ برای هر یک از موارد شش گانه استفاده شد. با توجه به جدول شماره ۲ پیوست، تمامی ابعاد دارای آلفای کرونباخ بالاتر از ۰/۷ هستند. اگر چه این آمار بین ۰ و ۱ محاسبه می‌شود (به طوری که هر چه مقادیر محاسبه شده به یک نزدیک‌تر باشد، اعتبار یافته‌ها بیشتر می‌شود) لیکن عموماً مقادیر آلفاهای ۰/۷ به بالا قابل پذیرش است (نونالی، ۱۹۷۸).^۱ کم‌ترین ارزش محاسبه شده برای آلفای کرونباخ مربوط به بعد اول و بیش‌ترین ارزش به ابعاد پنجم و ششم اختصاص دارد. بنابراین ضرایب آلفا محاسبه شده، اعتبار بالای پرسش‌نامه را نمایان می‌سازد. همچنین برای بررسی روایی پرسش‌نامه، از تحلیل عاملی با چرخش واریماکس استفاده شد. جدول شماره ۳ پیوست نیز این نتایج را به نمایش می‌گذارد. شایان توجه است که بعد از انجام تحلیل عاملی، عوامل شکسته شده برای محورهای دوم و سوم با توجه به ادبیات و نوع پرسش‌ها دوباره نام گذاری شدند. شایان توجه است که ضریب کفایت نمونه محاسبه شده برای این آزمون‌ها بالاتر از ۰/۶ است که نشانگر کفایت نمونه ما برای انجام این آزمون برای بررسی روایی است. همچنین سطح معناداری در آزمون بارتلت^۲ بیانگر وجود همبستگی میان ابعاد است. درصد تبیین واریانس مربوط به هر یک از آزمون‌ها نیز در جدول ارائه شده است.

^۱ Nunnally

^۲ Bartlett's Test of Sphericity

۱۰- آزمون نرمال بودن توزیع آماری متغیرها

آزمون سنجش توزیع آماری به منظور انتخاب آزمون درست برای تحلیل فرضیه‌ها به کار می‌رود. از آنجایی که نرمال بودن توزیع آماری متغیرها، برای آزمون‌های پارامتری در مورد استنباط پارامترهای جامعه، یک ضرورت است. این آزمون پیش‌نیاز آزمون فرضیه‌ها (آزمون t) است. فرض صفر در این آزمون "نرمال بودن توزیع متغیر" است. ابتدا این آزمون برای هر یک از پرسش‌های محورها انجام گرفت، لیکن فرضیه صفر مبنی بر نرمال بودن توزیع برای تمامی سؤالات انفرادی مورد تأیید قرار نگرفت. بنابراین شش شاخص جدید با توجه به میانگین پاسخ‌های هر فرد به مجموعه پرسش‌های هر محور به عنوان شاخص مبین محورها شش گانه محاسبه و استخراج گردید. نتایج آزمون کولموگروف - اسمیرنوف با توجه به سطح معناداری جانبی محاسبه شده در سطح خطای ۵ درصد فرض صفر در مورد متغیرهای شش گانه رد نمی‌شود. جدول شماره ۴ پیوست آزمون کولموگروف-اسمیرنوف یک نمونه ای مربوط به آزمون نرمال بودن توزیع آماری متغیرهای میانگین محاسبه شده برای هر محور را نشان می‌دهد. بنابراین می‌توان آزمون پارامتری میانگین جامعه را برای این متغیرها انجام داد و استنباطات آماری نمونه را به جامعه گسترش داد.

۱۱- آزمون فرضیه‌ها

در این مرحله نیاز است آزمون فرضیه‌های توصیفی مبنی بر تفاوت میانگین جامعه در ۶ محور ارائه شده نسبت به عدد ۳ انجام شود. جدول شماره ۵ پیوست نتایج آزمون فرضیه‌های ۶ گانه را ارائه می‌کند.

بر این اساس به جز فرضیه اول مبنی بر توافق بدنه اجرایی نظام بانکی با وجود اخلاق کلی در نظام بانکی کشور، شواهدی مبنی بر رد دیگر فرضیه‌ها مشاهده نشد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

اخلاق مجموعه اصول و ارزش‌های انسانی مرتبط با جامعه است. وجود ارزش‌های اخلاقی در صنعت بانکداری به معنی حذف کلیه عملیات مجرمانه از جمله کلاهبرداری، رشوه و فساد است. اگرچه صندوق بین‌المللی پول، بانک جهانی و دیگر نهادهای بین‌المللی موجود در حوزه پولی و مالی استانداردهایی را در مورد سیاست‌های اقتصادی تبیین کرده‌اند و مثال‌هایی از

کاربرد این استانداردها، به ویژه صنعت بانکداری را نیز ارائه داده‌اند (مجموعه قواعد و مقررات کمیته بال)، لیکن خلاء اساسی تدوین استانداردهای اخلاقی منطبق با هنجارهای یک نظام تأمین مالی اسلامی، کماکان وجود دارد. اگرچه یک نظام مالی باید توجه ویژه‌ای به موضوع کارایی داشته باشد، اما علاوه بر آن باید اخلاقی بوده و به مسئولیت‌های خود در برابر پیگیری اهداف اجتماعی مشخص عمل کند.

تطبيق عملکرد نهادهای مالی با هنجارهای اخلاقی جز با برآوردن چهار شرط زیر امکان پذیر نیست:

اول- درک و پذیرش مسئولیت‌های نهادهای مالی (به ویژه بانک‌ها) در تعامل با جریان‌های پولی دوم- ایجاد نظام‌ها و قوانین داخلی برای تطابق فعالیت‌ها با موازین اخلاقی سوم- توسعه مفهوم بازده به ارزش افزوده‌های اجتماعی ناشی از فعالیت‌ها چهارم- حمایت‌های متقابل نهادهای ناظر به منظور جبران گذشت مالکان (سهام‌داران) از منافع مادی. به‌علاوه پژوهش میدانی صورت گرفته در مورد بانک‌های فعال تحت قانون عملیات بانکی بدون ربا نشان می‌دهد، بدنه اجرایی نظام بانکی کشور معتقدند عملکرد مدیران بانکی، نگرش و رفتار کارکنان نظام بانکی کشور و تعامل بانک‌های کشور با کارکنان خود مبتنی بر اصول اخلاقی بوده و بانک‌ها دارای آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌هایی مربوط به استقرار نظام اخلاق کسب و کار هستند. همچنین آن‌ها معتقدند بانک‌ها به مسئولیت‌های اجتماعی خود در برابر جریان‌های پولی نیز متعهد هستند. لیکن در مورد محور اول که شامل انطباق فعالیت نظام بانکی کشور با شریعت است، توجه بانک‌ها به پیامدهای اجتماعی تصمیماتشان با وجود ویژگی صداقت در بانک‌ها و مقدم داشتن اخلاق بر کسب سود در مواردی تعارض داشته است و شواهد حاکی از بی‌توجهی بانک‌ها به این مسایل از دید بدنه اجرایی بانک‌هاست.

Norms of a moral financial system and requirements to achieve a perfect financial system in banking

Taqi-nattaj.Gh*
Dr-nattaj@mehr-fci.ir
Najafpoor kordi.H.R**
Najafpoor-hn@mehr-fci.ir
Bahri-sales.J***
Bhrysls @yahoo.com

Abstract

Since people generally are customers of financial services, Ethical issues are very important in financial services industry, especially in banking system. Conventional banking system through its interest (usury)-based nature encourages debt, competition, scarcity and unequal distribution of wealth. In contrast, a more realistic approach is taken towards real wealth and money by a banking system based on ethics, in which seeks to protect values of those which are in interaction with the banking system. In fact the scope of moral responsibilities of and public expectations toward these institutions are more than the immoral financial systems.

This paper presents a set of normative principles of an ethical financial system. In addition, several important principles of Islamic ethics will be offered. Then Reasons for deviating from the moral principles (ethics) will be listed. Finally, we conclude that matching performance of financial institutions with moral norms is impossible unless satisfying following four conditions. Financial institutions have to:

1. Understand and accept their responsibility in handling money-streams
2. Establish internal rules and systems that can cope with ethical criteria
3. Widen their concept of return including the social and ecological added-value of their activities.

In addition, the field research was conducted in Iranian banks. Based on the results, executives working in this banking system believe that attitudes and behavior of employees, treatment of employees, code of ethics, management and social responsibilities is based on basic principle of ethics. But the executives do not agree with a complete ethical compliance of Iranian usury-free banking system.

Keywords: Religion, Islamic finance, ethical norms, social responsibilities

JEL Classification: A13

کتاب‌نامه

الف - فارسی

اعتمادی، حسین؛ فرزانی، حجت الله؛ غلامی، رضا؛ ناظمی، مهدی: *بررسی تاثیر ارزش‌های اخلاق شرکتی بر درک مدیریت سود*، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال پنجم، شماره‌های ۳ و ۴، ۱۳۸۹، ۴.

امینی فسخودی، عباس: *پویایی اخلاق تجاری: تبیینی از فرهنگ و زمان*، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره‌های ۳ و ۴، ۱۳۸۷، ۴.

تقی‌زاده، هوشنگ؛ سلطانی، غلامرضا: *تاثیر اخلاق کسب و کار بر مسئولیت‌های اجتماعی بنگاه*، فصلنامه اخلاق در علوم رفتاری، سال پنجم شماره‌های ۳ و ۴، ۱۳۸۹، ۴.

خاندوزی، احسان: *نقش بستر سازی اخلاقی در توسعه اقتصادی*، اقتصاد اسلامی، سال ششم، ۱۳۸۵، ۱۳۸۵.

دادگر، یدالله: *اخلاق بازرگانی (و کسب و کار) از منظر اقتصاد و اقتصاد اسلامی*، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۳۸، بهار، ۱۳۸۵، ۱۳۸۵.

معصومی نیا، غلام علی: *اقتصاد اخلاقی، مبانی بینشی، آموزه‌ها و آثار*، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال هفتم، شماره ۲۶، ۱۳۸۶، ۲۶.

مهدوی، غلامحسین، علی پور، صفدر: *رویکردهای تصمیم‌گیری اخلاقی مدیران مالی شرکت‌ها*، مجله دانش حسابداری، سال اول، شماره ۲ صفحات ۳۳-۵۳، ۱۳۸۶، ۵۳.

نجارزاده، رضا؛ رضاقلی زاده، مهدیه؛ زیوداری، مهدی: *شکل‌گیری نظام‌های اقتصادی بر مبنای اخلاق اسلامی و اخلاق سرمایه‌داری*، دوفصلنامه علمی پژوهشی جستارهای اقتصادی س ۵، ش ۱۰، صفحات ۷-۳۷، ۱۳۸۷، ۳۷.

ب - انگلیسی

Bourne,s & Snead,J.D: S., SNEAD, J.D: *Environmental Determinants of Organisational Ethical Climate: A Community Perspective*. Journal of Business Ethics, 21, 283-290,1999.

Chryssid,G.D&Kaler,J.H:G.D., KALER, J.H: *An Introduction to Business Ethics, London*, Chapman & Hall,1993.

De George, R.T: *The Status of Business Ethics: Past and Future. Journal of Business Ethics*, 201-211,1987.

De George, R.T: *Business Ethics, Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall*,1995.

Duska, R.F & Clarke, J.J. (2002): *Ethical Issues in Financial Services*. IN BOWIE, N. E. (Ed.) *The Blackwell Guide to Business Ethics*. Oxford, Blackwell.

Fair, Nicholas(2009): *Excellence, Engagement and Ethics in Banking: An Attempt to Make Sense of the Financial Crises of 2008*. Harvard Graduate School of Education, Project Report Series, Number 62

Haniffa, R& Hudaib, M. (2007): *Exploring the Ethical Identity of Islamic Banks via Communication in Annual Reports*. *Journal of Business Ethics*, 97-116.

Hasanuzzaman, S. M. (2003): *Islam and Business Ethics*, London, Institute of Islamic Banking and Insurance.

Jones, C.; Parker, M & Ten BOS, R. (2005): *For Business Ethics*, London & New York, Routledge.

Miller, A. J. (2008): *The Impact of Certain Determinants on the Ethical Perceptions and Attitudes of Corporate Managers in Malaysia*. School of Marketing & Management. Southern Queensland, University of Southern Queensland.

Naqvi, S. N. H. (2003): *Perspectives on Morality and Human Well-Being: a Contribution to Islamic Economics*, Leicester, The Islamic Foundation.

Nunnally, J. C. (1978): *Psychometric Theory (2nd ed.)*. New York: McGraw-Hill.

Obaidullah, Mohammed (2005): *Islamic Financial Services*, Jeddah: Scientific Publishing Centre, King Abdul Aziz University.

Osce(2005):*The Most Successful Actions for the Fight Against Corruption, & Anti-corruption Handbook*, Transparency International

Ristics,z&EtikaInova(2004):*Ethics and Money*, Essays, 2nd edition, Belgrade.

Shefrin, H. and M. Statman (1998): *Ethics, Fairness, Efficiency, and Financial Markets*, Virginia:The Research Foundation of Institute of Chartered Financial Analysts.

Standard & Poor's. (2009): *Islamic Financial Outlook, 2009*. Standard and Poor's.

Stewart, D. (1996): *Business Ethics*, New York, McGraw-Hill.

Venardos,A.M (2005): *Islamic Banking and Finance in South-East Asia: Its Development and Future*, Singapore, World Scientific Publishing.

پیوست‌ها:

جدول شماره ۱: تحلیل توصیفی داده‌های پرسش‌نامه

ردیف	پرسش‌ها	کاملاً مخالفم فراوانی/درصد	مخالفم فراوانی/درصد	تا حدودی موافقم فراوانی/درصد	موافقم فراوانی/درصد	کاملاً موافقم فراوانی/درصد	میانگین
محور اول: اخلاق کلی حاکم بر نظام بانکی کشور							
۱	عملیات بانکی منطبق با شرع مقدس اسلام است.	۲ ۱/۸۹	۳۰ ۲۸/۳۰	۵۰ ۴۷/۱۷	۱۸ ۱۶/۹۸	۶ ۵/۶۶	۹۶/۲
۲	بانک‌های کشور به پیامدهای اجتماعی تصمیماتشان توجه دارند.	۷ ۶/۶	۴۲ ۳۹/۶	۳۳ ۳۱/۱	۲۴ ۲۲/۶	۰ ۰	۲/۷۰
۳	بانک‌های کشور دارای ویژگی‌های صداقت هستند.	۷ ۶/۶۰	۲۴ ۲۲/۶۴	۳۸ ۳۵/۸۵	۳۷ ۳۴/۹۱	۰ ۰	۲/۹۹
۴	بانک‌های کشور در موارد تعارض موازن اخلاقی با سود مادی، پابندی به اخلاق را بر کسب سود ترجیح می‌دهند.	۱۱ ۱۰/۳۸	۳۸ ۳۵/۸۵	۲۸ ۲۶/۴۲	۲۸ ۴۲/۲۶	۱ ۰/۹۴	۲/۷۲
محور دوم: نگرش و رفتار کارکنان نظام بانکی کشور							
۱	نگرش شخصی کارکنان نظام بانکی نسبت به رعایت موازن اخلاقی با نگرش بانک‌های کشور به رعایت اخلاقی منطبق است.	۳ ۲/۸۶	۱۲ ۱۱/۴۳	۳۷ ۲۴/۳۵	۴۳ ۴۰/۹۵	۱۰ ۹/۵۲	۴۳/۳
۲	رعایت هنجارهای اخلاقی در دید کارمندان بانک تنها یک مسئله شخصی است.	۹ ۸/۴۹	۳۳ ۳۱/۱۳	۲۸ ۲۶/۴۲	۳۰ ۲۸/۳۰	۶ ۵/۶۶	۲/۹۲
۳	کارکنان نظام بانکی کشور در رعایت موازن اخلاقی در رفتارهایشان تحت تأثیر دین مبین اسلام قرار دارند.	۶ ۵/۶۶	۷ ۶/۶۰	۱۵ ۱۴/۱۵	۵۵ ۵۱/۸۹	۲۲ ۲۰/۷۵	۳/۷۹
۴	کارکنان نظام بانکی کشور در انجام وظایفشان نهایت تلاش خود را به کار می‌گیرند.	۱ ۰/۹۴	۱۰ ۹/۴۳	۲۸ ۲۶/۴۲	۴۸ ۴۵/۲۸	۱۹ ۱۷/۹۲	۳/۷۰

۴/۰۴	۳۰ ۲۸/۳۰	۵۸ ۵۴/۷۲	۱۲ ۱۱/۳۲	۴ ۳/۷۷	۲ ۱/۸۹	کارکنان نظام بانکی کشور به رعایت ساعات کاری مقرر پایبند هستند.	۵
۶۳/۳	۱۲ ۱۱/۳۲	۵۸ ۵۴/۷۲	۲۲ ۲۰/۷۵	۱۳ ۱۲/۲۶	۱ ۰/۹۴	کارکنان نظام بانکی کشور صرفاً به روال‌های برنامه ریزی شده مشخص توسط مدیران (امور محوله) پایبند هستند.	۶
۳/۹۹	۲۱ ۱۹/۸۱	۶۷ ۶۳/۲۱	۱۵ ۱۴/۱۵	۲ ۱/۸۹	۱ ۰/۹۴	کارکنان نظام بانکی کشور در تعامل با هم‌دیگر صادق و امانتدار هستند.	۷
۴/۰۷	۲۸ ۲۶/۴۲	۶۱ ۵۷/۵۵	۱۳ ۱۲/۲۶	۴ ۳/۷۷	۰ ۰	کارکنان نظام بانکی کشور در تعامل با مشتریان صادق و امانتدار هستند.	۸
۳/۷۱	۱۷ ۱۶/۰۴	۵۵ ۵۱/۸۹	۲۴ ۲۲/۶۴	۶ ۵/۶۶	۴ ۳/۷۷	کارکنان نظام بانکی کشور با یکدیگر بدرفتاری نمی‌کنند.	۹
۳/۴۸	۱۱ ۱۰/۳۸	۴۳ ۴۰/۵۷	۴۱ ۳۸/۶۸	۸ ۷/۵۵	۳ ۲/۸۳	کارکنان نظام بانکی کشور مشتریان بدرفتاری نمی‌کنند.	۱۰
۳/۱۷	۱۰ ۹/۴۳	۲۶ ۲۴/۵۳	۴۳ ۴۰/۵۷	۲۶ ۲۴/۵۳	۱ ۰/۹۴	ادعای هزینه‌های دروغین توسط کارکنان در نظام بانکی کشور رایج است.	۱۱
۳/۵۳	۲۱ ۹۱/۸۱	۳۲ ۳۰/۱۹	۳۶ ۳۳/۶۹	۱۶ ۱۵/۰۹	۱ ۰/۹۴	کارکنان نظام بانکی کشور از دارایی‌ها و امکانات بانک برای کارهای شخصی خود بهره می‌گیرند.	۱۲
۳/۱۰	۴ ۳/۷۷	۳۸ ۳۵/۸۵	۳۹ ۳۶/۷۹	۱۵ ۱۴/۱۵	۱۰ ۹/۴۳	میان کارکنان نظام بانکی کشور روحیه امر به معروف و نهی از منکر وجود دارد.	۱۳
۲/۹۲	۷ ۶/۶۰	۲۸ ۲۶/۴۲	۲۸ ۲۶/۴۲	۳۵ ۳۳/۰۲	۸ ۷/۵۵	در میان کارکنان نظام بانکی ناهنجاری‌هایی همچون حسادت، کینه توزی و غیبت رواج دارد.	۱۴
۳/۶۵	۹ ۸/۴۹	۶۲ ۵۸/۴۹	۲۵ ۲۳/۵۸	۹ ۸/۴۹	۱ ۰/۹۴	کارکنان بانکی در فعالیتهای جمعی دارای ثمرات مثبت اجتماعی، مشارکت دارند.	۱۵

محور سوم: تعامل بانک‌های کشور با کارکنان خود						
۳/۴۶	۸ ۷/۶۲	۵۲ ۴۹/۵۲	۲۹ ۲۷/۶۲	۱۲ ۱۱/۴۳	۴ ۳/۸۱	۱ بانک‌های کشور به کارکنان خود احترام گزارده و با آنها بر اساس کرامت انسانی رفتار می‌کنند.
۲/۹۰	۱ ۰/۹۵	۳۳ ۳۱/۴۳	۳۶ ۳۴/۲۹	۲۵ ۲۳/۸۱	۱۰ ۹/۵۲	۲ بانک‌های کشور در قبال دریافت خدمات کارکنانش، پرداختی‌های منصفانه‌ای را به آنها دارند.
۲/۶۷	۰ .	۲۱ ۲۰/۰۰	۴۱ ۳۹/۰۵	۳۰ ۲۸/۵۷	۱۳ ۱۲/۳۸	۳ بانک‌های کشور در تعامل با کارکنانش اصل برابری میان آنها را رعایت می‌کنند.
۳/۴۶	۶ ۵/۷۱	۵۴ ۵۱/۴۳	۳۱ ۲۹/۵۲	۱۰ ۹/۵۲	۴ ۳/۸۱	۴ بانک‌های کشور به نحو مناسبی کارکنان خود را در حوزه آموزش‌های تخصصی بانکداری آموزش می‌دهند.
۳/۱۶	۶ ۵/۷۱	۴۱ ۳۹/۰۵	۳۰ ۲۸/۵۷	۲۰ ۱۹/۰۵	۸ ۷/۶۲	۵ بانک‌های کشور به نحو مناسبی کارکنان خود را در حوزه آموزش‌های شرعی آموزش می‌دهند.
۳/۱۶	۶ ۵/۷۱	۴۳ ۴۰/۹۵	۲۲ ۲۰/۹۵	۲۳ ۲۱/۹۰	۱۱ ۱۰/۴۸	۶ بانک‌های کشور به نحو مناسبی کارکنان خود را برای انجام وظایف شرعی فردی مورد تشویق قرار می‌دهند.
۲/۹۹	۰ .	۳۴ ۳۳/۳۸	۴۱ ۳۹/۰۵	۲۵ ۲۳/۸۱	۵ ۴/۷۶	۷ بانک‌های کشور امکانات و تسهیلات لازم را برای ادای وظایف شرعی فردی فراهم می‌آورند.
۳/۲۷	۱ ۰/۹۵	۴۷ ۴۴/۷۶	۴۰ ۳۸/۱۰	۱۳ ۱۲/۳۸	۴ ۳/۸۱	۸ بانک‌های کشور برای کارکنان خود شرایط کاری مناسبی را فراهم می‌کنند.
۳/۷۹	۸ ۷/۶۲	۷۵ ۷۱/۴۳	۱۵ ۱۴/۲۹	۶ ۵/۷۱	۱ ۰/۹۵	۹ بانک‌های کشور کارکنان خود را برای تبعیت از قوانین و مقررات مراقبت می‌کنند.

۳/۳۹	۵ ۴/۷۶	۵۶ ۵۳/۳۳	۲۷ ۲۵/۷۱	۹ ۸/۵۷	۸ ۷/۶۲	بانک‌های کشور به رفاه کارکنان خود اهمیت می‌دهند.	۱۰
------	-----------	-------------	-------------	-----------	-----------	--	----

محور چهارم: آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های مربوط به اخلاق							
۳/۰۹	۴ ۳/۸۱	۳۹ ۳۷/۱۴	۳۳ ۳۱/۴۳	۲۰ ۱۹/۰۵	۹ ۸/۵۷	بانک‌های کشور قوانین داخلی را برای تخصیص پاداش در قبال رفتارهای اخلاقی مشتریان تدوین کرده‌اند.	۱
۳/۱۵	۴ ۳/۸۱	۳۸ ۱۹/۳۶	۴۰ ۳۸/۱۰	۱۶ ۱۵/۳۴	۷ ۶/۶۷٪	نظام بانکی کشور دارای قوانینی جهت جلوگیری از استثمار مشتریان است.	۲
۳/۴۰	۸ ۷/۶۲	۴۷ ۴۴/۷۶	۳۲ ۳۰/۴۸	۱۵ ۱۴/۲۹	۳ ۲/۸۶	گزارش دهندگان تخلفات در نظام بانکی کشور متضرر نمی‌شوند.	۳
۳/۱۳	۶ ۵/۷۷	۳۶ ۳۴/۶۲	۳۱ ۲۹/۸۱	۲۷ ۲۵/۹۶	۴ ۳/۸۵	نظام بانکی کشور دارای قوانینی جهت ترغیب و تشویق مشتریان به گزارش تخلفات بانکی است.	۴
۳/۰۶	۲ ۱/۹۰	۳۸ ۳۶/۱۹	۳۵ ۳۳/۳۳	۲۴ ۲۲/۸۶	۶ ۵/۷۱	در تدوین قراردادهای فیما بین بانک و مشتریان، اصل انصاف رعایت شده است.	۵
۳/۱۷	۱ ۰/۹۶	۴۰ ۳۸/۴۶	۴۵ ۴۳/۲۷	۱۲ ۱۱/۵۴	۶ ۵/۷۷	نظام بانکی کشور دارای قوانینی جهت مسامحه در مقام شکایت و اقامه دعوی علیه مشتریان است.	۶
محور پنجم: خصوصیات مدیران بانکی کشور							
۳/۲۴	۹ ۸/۵۷	۴۰ ۳۸/۱۰	۳۳ ۳۱/۴۳	۱۳ ۱۲/۳۸	۱۰ ۹/۵۲	قابل اعتماد	۱
۳/۶۴	۱۵ ۱۴/۲۹	۵۶ ۵۳/۳۳	۲۰ ۱۹/۰۵	۹ ۸/۵۷	۵ ۴/۷۶	تکریم ارباب رجوع	۲
۳/۱۸	۱۰ ۹/۵۲	۳۴ ۳۲/۳۸	۳۹ ۳۷/۱۴	۹ ۸/۵۷	۱۳ ۱۲/۳۸	نظارت قوی	۳
۳/۱۵	۸ ۷/۶۲	۳۵ ۳۳/۳۳	۳۶ ۳۴/۲۹	۱۷ ۱۶/۱۹	۹ ۸/۵۷	دارای رفتارهایی کاملاً اخلاقی	۴

محور ششم: مسئولیت‌های اجتماعی						
۳/۳۶	۹ ۵۷/۸	۴۳ ۴۰/۹۵	۳۵ ۳۳/۳۳	۱۳ ۱۲/۳۸	۵ ۴/۷۶	۱ بانک‌های کشور از نهادهای سازمان‌هایی که در جهت منافع جامعه فعالیت می‌کنند، حمایت می‌کنند.
۳/۵۳	۸ ۷/۶۲	۵۷ ۵۴/۲۹	۲۷ ۲۵/۷۱	۹ ۸/۵۷	۴ ۳/۸۱	۲ بانک‌های کشور در فعالیت‌های اجتماعی با دولت مشارکت می‌کنند.
۳/۱۰	۵ ۴/۷۶	۳۲ ۳۰/۴۸	۴۱ ۳۹/۰۵	۲۳ ۲۱/۹۰	۴ ۳/۸۱	۳ بانک‌های کشور در فعالیت‌های اجتماعی خود فاقد انگیزه‌های پنهان خودخواهانه هستند.
۳/۱۱	۶ ۵/۷۱	۳۶ ۳۴/۲۹	۳۶ ۳۴/۲۹	۱۸ ۱۷/۱۴	۹ ۸/۵۷	۴ بانک‌های کشور از برنامه‌های غیر انتفاعی و عام المنفعه (همچون برنامه‌های فرهنگی) حمایت می‌کنند.
۳/۰۷	۵ ۴/۷۶	۳۴ ۳۲/۳۸	۴۰ ۳۸/۱۰	۱۵ ۱۴/۲۹	۱۱ ۱۰/۴۸	۵ بانک‌های کشور در حمایت از کارهای خیریه و صدقات متعهد هستند.

جدول شماره ۲: بررسی اعتبار (سازگاری درونی) پرسش‌نامه

ردیف	سؤالات	میانگین امتیازات پس از حذف سوال	واریانس امتیازات پس از حذف سوال	همبستگی بین متغیرها	مقدار آلفای کرونباخ. پس از حذف سوال
محور اول: اخلاق کلی حاکم بر نظام بانکی کشور $\alpha = 0.72$ (تعداد سؤال ۴)					
۱	عملیات بانکی منطبق با شرع مقدس اسلام است.	۸/۴۰۵۷	۵/۰۴۳	۰.۴۱۶	۰.۷۱۰
۲	بانک‌های کشور به پیامدهای اجتماعی تصمیماتشان توجه دارند.	۸/۶۶۹۸	۴/۵۸۵	۰.۵۳۳	۰.۶۴۵
۳	بانک‌های کشور دارای ویژگی صداقت هستند.	۸/۳۷۷۴	۴/۴۸۵	۰.۵۳۹	۰.۶۴۱
۴	بانک‌های کشور در موارد تعارض موازین اخلاقی با سود مادی، پابندی به اخلاق را بر کسب سود ترجیح می‌دهند.	۸/۶۵۰۹	۴/۱۷۲	۰.۵۵۱	۰.۶۳۳
محور دوم: نگرش و رفتار کارکنان نظام بانکی کشور $\alpha = 0.80$ (تعداد سؤال ۱۵)					
۱	نگرش شخصی کارکنان نظام بانکی نسبت به رعایت موازین اخلاقی با نگرش بانک‌های کشور به رعایت اخلاق منطبق است.	۴۹/۶۱۹۰	۴۳/۴۱۱	۰.۵۵۸	۰.۷۷۸

۲	رعایت هنجارهای اخلاقی در دید کارمندان بانک تنها یک مسأله شخصی است.	۴۷/۴۸۷	۵۰/۱۱۴۳	۱۱۱
۳	کارکنان نظام بانکی کشور در رعایت موازین اخلاقی در رفتارهایشان تحت تأثیر دین مبین اسلام قرار دارند.	۴۴/۱۹۷	۴۹/۲۶۶۷	۷۹۲
۴	کارکنان نظام بانکی کشور در انجام وظایفشان نهایت تلاش خود را به کار می‌گیرند.	۴۳/۰۷۹	۴۹/۳۶۱۹	۷۷۵
۵	کارکنان نظام بانکی کشور به رعایت ساعات کاری مقرر پایبند هستند.	۴۳/۴۴۲	۴۹/۰۱۹۰	۷۷۵
۶	کارکنان نظام بانکی کشور صرفاً به روال‌های برنامه ریزی شده مشخص توسط مدیران (امور محوله) پایبند هستند.	۴۷/۹۰۰	۴۹/۴۱۹۰	۸۰۵
۷	کارکنان نظام بانکی کشور در تعامل با همدیگر صادق و امانتدار هستند.	۴۵/۳۲۴	۴۹/۰۵۷۱	۷۸۳
۸	کارکنان نظام بانکی کشور در تعامل با مشتریان صادق و امانتدار هستند.	۴۴/۲۵۰	۴۸/۹۸۱۰	۷۷۷
۹	کارکنان نظام بانکی کشور با یکدیگر بدرفتاری نمی‌کنند.	۴۴/۵۹۳	۴۹/۳۴۲۹	۷۸۷
۱۰	کارکنان نظام بانکی کشور مشتریان بدرفتاری نمی‌کنند.	۴۳/۷۱۰	۴۹/۵۶۱۹	۷۷۹
۱۱	ادعای هزینه‌های دروغین توسط کارکنان در نظام بانکی کشور رایج است.	۴۷/۰۷۵	۴۹/۸۹۵۲	۸۰۲
۱۲	کارکنان نظام بانکی کشور از دارایی‌ها و امکانات بانک برای کارهای شخصی خود بهره می‌گیرند.	۴۳/۱۱۷	۴۹/۵۳۳۳	۷۸۰
۱۳	میان کارکنان نظام بانکی کشور روحیه امر به معروف و نهی از منکر وجود دارد.	۴۴/۶۸۰	۴۹/۹۵۲۴	۷۹۱
۱۴	در میان کارکنان نظام بانکی ناهنجاری‌هایی همچون حسادت، کینه توزی و غیبت رواج دارد.	۴۶/۲۷۷	۵۰/۱۴۲۹	۸۰۴
۱۵	کارکنان بانکی در فعالیتهای جمعی دارای ثمرات مثبت اجتماعی، مشارکت دارند.	۴۷/۴۳۵	۴۹/۴۰۰۰	۷۹۹
محور سوم: تعامل بانک‌های کشور با کارکنان خود $\alpha = ۰.۸۵$ (تعداد سؤال ۱۰)				
۱	بانک‌های کشور به کارکنان خود احترام گزارده و با آن‌ها براساس کرامت انسانی رفتار می‌کند.	۳۰/۰۶۷	۲۸/۷۲۳۸	۸۲۸
۲	بانک‌های کشور در قبالت دریافت خدمات کارکنانش، پرداختی‌های منصفانه‌ای را به آن‌ها دارند.	۳۰/۳۱۷	۲۹/۲۷۶۲	۸۳۴
۳	بانک‌های کشور در تعامل با کارکنانش اصل برابری میان آن‌ها را رعایت می‌کنند.	۳۰/۳۴۸	۲۹/۵۱۴۳	۸۳۱
۴	بانک‌های کشور به نحو مناسبی کارکنان خود را در حوزه آموزش‌های تخصصی بانکداری آموزش می‌دهند.	۳۱/۷۶۰	۲۸/۷۲۳۸	۸۴۱
۵	بانک‌های کشور به نحو مناسبی کارکنان خود را در حوزه آموزه‌های شرعی آموزش می‌دهند.	۲۹/۶۳۴	۲۹/۰۱۹۰	۸۳۲
۶	بانک‌های کشور به نحو مناسبی کارکنان خود را برای انجام وظایف شرعی فردی مورد تشویق قرار می‌دهند.	۲۹/۴۰۶	۲۹/۰۸۵۷	۸۳۷
۷	بانک‌های کشور امکانات و تسهیلات لازم را برای ادای وظایف شرعی فردی فراهم می‌آورند.	۳۱/۸۱۰	۲۹/۱۹۰۵	۸۴۰
۸	بانک‌های کشور برای کارکنان خود شرایط کاری مناسبی را فراهم می‌کند.	۳۱/۸۴۸	۲۸/۹۱۴۳	۸۳۹

۸۵۷	۲۸۲	۳۴/۸۵۶	۲۸/۳۹۰۵	بانک‌های کشور کارکنان خود را برای تبعیت از قوانین و مقررات مراقبت می‌کنند.	۹
۸۳۴	۵۹۵	۳۰/۲۶۳	۲۸/۷۹۰۵	بانک‌های کشور به رفاه کارکنان خود اهمیت می‌دهند.	۱۰
محور چهارم: آیین نامه‌ها و دستورالعمل‌های مربوط به اخلاق $\alpha = ۰.۷۷$ (تعداد سؤال ۶)					
۷۴۱	۴۹۱	۱۰/۷۰۴	۱۵/۹۳۲۷	بانک‌های کشور قوانین داخلی را برای تخصیص پاداش در قبال رفتارهای اخلاقی مشتریان تدوین کرده‌اند.	۱
۷۳۲	۵۲۳	۱۰/۷۷۵	۱۵/۸۹۴۲	نظام بانکی کشور دارای قوانینی جهت جلوگیری از استثمار مشتریان است.	۲
۷۴۳	۴۷۸	۱۱/۲۸۸	۱۵/۶۱۵۴	گزارش دهندگان تخلفات در نظام بانکی کشور متضرر نمی‌شوند.	۳
۷۲۱	۵۶۲	۱۰/۴۱۰	۱۵/۹۱۳۵	نظام بانکی کشور دارای قوانینی جهت ترغیب و تشویق مشتریان به گزارش تخلفات بانکی است.	۴
۷۱۲	۵۹۷	۱۰/۴۳۶	۱۵/۹۷۱۲	در تدوین قراردادهای فیما بین بانک و مشتریان، اصل انصاف رعایت شده است.	۵
۷۵۵	۴۲۵	۱۱/۷۲۹	۱۵/۸۶۵۴	نظام بانکی کشور دارای قوانینی جهت مسامحه در مقام شکایت و اقامه دعوی علیه مشتریان است.	۶
محور پنجم: خصوصیات مدیران بانکی کشور $\alpha = ۰.۸۷$ (تعداد سؤال ۴)					
۸۳۴	۷۴۶	۷/۶۰۵	۹/۹۷۱۴	قابل اعتماد	۱
۸۳۸	۷۳۸	۸/۱۱۳	۹/۵۷۱۴	تکریم ارباب رجوع	۲
۸۶۹	۶۶۱	۷/۸۳۶	۱۰/۰۲۸۶	نظارت قوی	۳
۸۱۷	۷۸۸	۷/۵۳۵	۱۰/۰۵۷۱	دارای رفتارهایی کاملاً اخلاقی	۴
محور ششم: مسئولیت‌های اجتماعی $\alpha = ۰.۸۷$ (تعداد سؤال ۴)					
۸۴۲	۷۱۷	۱۰/۴۱۹	۱۲/۸۱۹۰	بانک‌های کشور از نهادها و سازمان‌هایی که در جهت منافع جامعه فعالیت می‌کنند، حمایت می‌کنند.	1
۸۵۳	۶۷۲	۱۱/۰۳۸	۱۲/۶۴۷۶	بانک‌های کشور در فعالیتهای اجتماعی با دولت مشارکت می‌کنند.	2
۸۶۷	۶۰۹	۱۱/۲۰۶	۱۳/۰۷۶۲	بانک‌های کشور در فعالیتهای اجتماعی خود فاقد انگیزه‌های پنهان خودخواهانه هستند.	3
۸۳۶	۷۴۰	۹/۹۲۸	۱۳/۰۶۶۷	بانک‌های کشور از برنامه‌های غیر انتفاعی و عام المنفعه (همچون برنامه‌های فرهنگی) حمایت می‌کنند.	4
۸۲۹	۷۶۹	۹/۷۷۵	۱۳/۱۱۴۳	بانک‌های کشور در حمایت کارهای خیریه و صدقات متعهد هستند.	5

جدول شماره ۳: بررسی روایی سازه

نام عامل تایید شده	جزئیات آزمون	بار عاملی در عامل ۵		بار عاملی در عامل ۴		بار عاملی در عامل ۳		بار عاملی در عامل ۲		بار عاملی در عامل ۱		رغمه						
		سوال	سوال	سوال	سوال	سوال	سوال	سوال	سوال									
عنوان محور اول	KMO=0.702											۶۴۸	۱	بر بهر حال کلی اخلاق کلی کشور: نظام بانکی کشور				
	سطح معنی داری آزمون بارتلت: ۰.۰۰۰											۰.۷۵۷	۲					
	درصد تبیین واریانس: 55											۰.۷۶۵	۳					
												۰.۷۷۶	۴					
عامل ۱: رعایت ضوابط کارمندی عامل ۲: تاثیر رفتار کارمندان از دین عامل ۳: سودجویی شخصی عامل ۴: اخلاق مساله شخصی است عامل ۵: نهنجاری‌های اخلاقی	KMO=0.778	۰.۷۷۴	۶	۰.۹۳۱	۲	۰.۸۷۱	۱۱	۰.۵۸۹	۱	۰.۵۰۳	۴	محور دوم: نگرش و رفتار کارکنان کشور						
	سطح معنی داری آزمون بارتلت: ۰.۰۰۰	-۰.۴۳۲	۱۴			۰.۶۷۳	۱۲	۰.۶۷۶	۳	۰.۵۲۱	۵							
	درصد تبیین واریانس: ۶5												۰.۶۱۲	۱۳	۰.۷۰۶	۷		
													۰.۶۸۷	۱۵	۰.۶۷۵	۸		
													۰.۷۸۴	۹	۰.۷۷۹	۱۰		
عامل ۱: ایجاد برابری، رعایت انصاف و رفاه کارکنان عامل ۲: فراهم آوردن زمینه برای تقید شرعی عامل ۳: آموزش و مراقبت برای تبعیت از قوانین	KMO=0.834											۰.۵۵۷	۴	۰.۷۸۴	۵	محور سوم: تعامل بانک‌های کشور با کارکنان خود		
	سطح معنی داری آزمون بارتلت: ۰.۰۰۰											۰.۸۶۷	۹	۰.۸۷۱	۶		۰.۸۰۴	۲
	درصد تبیین واریانس: ۸۶													۰.۸۰۳	۷		۰.۶۸۶	۳
														۰.۶۹۵	۸		۰.۸۳۳	۱

عنوان محور چهارم	KMO=0. 746		۶۵۸	۱	محور چهارم: آیین نامه‌ها و دستورالعمل‌های مربوط به اخذ
	سطح معنی داری آزمون بارتلت: ۰.۰۰۰		۶۹۲	۲	
			۶۵۳	۳	
			۰.۷۲۲	۴	
	درصد تبیین واریانس: ۴۶		۰.۷۶۰	۵	
			۰.۵۹۵	۶	
عنوان محور پنجم	KMO=0. 815		۸۶۵	۱	محور پنجم: خصوصیات مدیران بانکی کشور
	سطح معنی داری آزمون بارتلت: ۰.۰۰۰		۸۵۷	۲	
			۰.۸۰۲	۳	
	درصد تبیین واریانس: ۷۳		۰.۸۹۱	۴	
عنوان محور ششم	KMO=0. 822		۸۲۹	۱	محور ششم: مسئولیت‌های اجتماعی
	سطح معنی داری آزمون بارتلت: ۰.۰۰۰		۰.۷۹۳	۲	
			۰.۷۴۰	۳	
	درصد تبیین واریانس: ۶۶		۰.۸۴۳	۴	
			۰.۸۶۳	۵	

جدول شماره ۴: آزمون کولموگراف-اسمیرنوف یک نمونه‌ای

	محور اول	محور دوم	محور سوم	محور چهارم	محور پنجم	محور ششم	
تعداد نمونه	۱۰۶	۱۰۶	۱۰۵	۱۰۵	۱۰۵	۱۰۵	
پارامترهای نرمال** و***	میانگین	۲/۸۴۲۰	۳/۵۴۱۶	۳/۲۱۸۱	۳/۱۶۱۹	۳/۳۰۲۴	۳/۲۳۶۲
	انحراف معیار	۰.۶۸۱۶۷	۰.۴۷۶۷۰	۰.۶۱۳۹۱	۰.۶۵۲۲۷	۰.۹۱۰۴۷	۰.۷۹۶۵۲
Z کولموگراف-اسمیرنوف	۱/۱۳۵	۰.۷۰۶	۱.۱۶۴	۱.۲۸۹	۱/۲۲۲	۱/۱۹۶	
معناداری مجانبی (دو دنباله)	۰.۱۵۲	۰.۷۰۱	۰.۱۳۳	۰.۰۷۲	۰.۱۰۱	۰.۱۱۴	
*توزیع مورد آزمون نرمال است **محاسبه شده براساس داده‌های نمونه‌ای							

جدول شماره ۵: آزمون T یک نمونه‌ای

آزمون	3 = مقدار آزمون						وضعیت پذیرش
	آماره T	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین نمونه و مقدار آزمون	فاصله اطمینان ۹۵٪ برای تفاوت میانگین نمونه و میانگین مورد آزمون		
					حداقل	حداکثر	
فرضیه اول	-۲/۲۸۷	۱۰۵	.۰۱۹	-۱۵۸۰۲	-۲۸۹۳	-۰۲۶۷	رد
فرضیه دوم	۱۱/۶۹۶	۱۰۵	.۰۰۰	۵۴۱۵۵	.۴۴۹۷	۶۳۳۴	تایید
فرضیه سوم	۳/۶۴۰	۱۰۴	.۰۰۰	۲۱۸۱۰	.۰۹۹۳	۳۳۶۹	تایید
فرضیه چهارم	۲/۵۴۳	۱۰۴	.۰۱۲	۱۶۱۹۰	.۰۳۵۷	۲۸۸۱	تایید
فرضیه پنجم	۳/۴۰۳	۱۰۴	.۰۰۱	۳۰۲۳۸	.۱۲۶۲	۴۷۸۶	تایید
فرضیه ششم	۳/۰۳۹	۱۰۴	.۰۰۳	۲۳۶۱۹	.۰۸۲۰	۳۹۰۳	تایید